

הצהרת ירושלים על אנטישמיות

מבוא

אנו החתומים והחתומות מטה מציגים בזאת את הצהרת ירושלים על אנטישמיות, פרי יוזמה שמקורה בירושלים. יש בינינו חוקרות וחוקרים בינלאומיים מתחום חקר האנטישמיות ומתחומים קרובים כמו לימודי יהדות, חקר השואה, ישראל, פלסטין והמזרח התיכון. בגיבוש נוסח ההצהרה נעזרנו גם בחוקרים מתחום המשפט ובמומחים מתחום החברה האזרחית.

ברוח ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם מ-1948, האמנה בדבר ביעור כל צורות האפליה הגזעית מ-1969, הצהרת פורום השואה הבינלאומי בשטוקהולם מ-2000 והחלטת האו"ם מ-2005 על יום הזיכרון הבינלאומי לשואה, אנו סבורים כי לאנטישמיות יש מאפיינים ייחודיים, אולם את המאבק באנטישמיות אין להפריד מהמאבק הכולל נגד כל צורה של אפליה גזעית, אתנית, תרבותית, דתית ומגדרית.

מתוך מודעות לתולדות רדיפת היהודים לאורך ההיסטוריה וללקחים האוניברסליים של השואה, ובעודנו עוקבים בדאגה אחר גילויים מחודשים של אנטישמיות בפוליטיקה, בחברה וברשת האינטרנט, בעידודן של קבוצות הפועלות לליבוי שואה ואלימות, אנו מבקשים להציע הגדרה שימושית, תמציתית ומבוססת מבחינה היסטורית של אנטישמיות, בצירוף שורה של קווים מנחים.

הצהרת ירושלים על אנטישמיות נכתבה בתגובה ל"הגדרת העבודה לאנטישמיות של IHRA – המסמך שאומץ ב-2016 על ידי הברית הבינלאומית לשימור זכר השואה (IHRA). מאחר שהגדרת ה-IHRA אינה ברורה בכמה נקודות מפתח ומותירה מקום נרחב לפרשנויות שונות, היא מעוררת בלבול ויוצרת מחלוקת ולפיכך מחלישה את המאבק באנטישמיות. הואיל והיא מכנה את עצמה "הגדרת עבודה", נטלנו על עצמנו לשפר אותה באמצעות ניסוח של (א) הגדרת ליבה ברורה יותר, (ב) מערכת לכידה של קווים מנחים. אנו מקווים שיהיה בכך כדי לסייע לניטור האנטישמיות ולמאבק בה, וכן לצורכי לימוד, חינוך והוראה. אנו מציעים את נוסח ההצהרה שלנו – שאינה מחייבת מבחינה משפטית – כחלופה להגדרת ה-IHRA. מוסדות שאימצו את הגדרת ה-IHRA יוכלו להשתמש בנוסח שלנו ככלי לפירושה.

בהגדרת ה-IHRA מובאות 11 דוגמאות לאנטישמיות. שבע מהן מתמקדות במדינת ישראל. לנוכח הדגש המוגזם על זירה אחת, עולה בבירור הצורך בהבהרת הגבולות הלגיטימיים של חופש הביטוי והפעולה הפוליטיים בנוגע לציונות, לישראל ופלסטין. מטרתנו כפולה: (א) חיזוק המאבק באנטישמיות על ידי הבהרה מה היא אנטישמיות וכיצד היא באה לידי ביטוי, (ב) הגנה על מרחב לדיון פתוח בשאלה הטעונה בדבר עתיד ישראל/פלסטין. איננו חולקים בהכרח אותן דעות פוליטיות ואיננו מבקשים לקדם סדר יום פוליטי מסוים. בקובענו כי דעה או מעשה שנויים במחלוקת אינם בגדר

אנטישמיות, אין בכך כדי לרמוז שאנו תומכים בדעה זו או במעשה זה או שאיננו תומכים בהם.

אל הקווים המנחים המתמקדים בישראל ופלסטין (סעיפים 6–15) יש להתייחס כמכלול; יש לקרוא כל אחד מהם לאור האחרים, ותמיד מתוך ראיית ההקשר. הקשר עשוי להיות הכוונה שמאחורי התבטאות, דפוס דיבור המתמשך לאורך זמן, או אפילו זהות הדובר, במיוחד כאשר מושא הדיון הוא ישראל או הציונות. כך למשל, עוינות כלפי ישראל עשויה להיות ביטוי לאיבה אנטישמית, או שהיא עשויה להיות תגובה להפרה של זכויות אדם, או רגש שחשים פלסטינים בעקבות ניסיונם האישי מול המדינה. דרושים אפוא שיקול דעת ורגישות בהחלת הקווים המנחים הללו על מצבים קונקרטיים.

הגדרה

אנטישמיות היא אפליה, דעה קדומה, עוינות או אלימות נגד יהודים כיהודים (או נגד מוסדות יהודיים כיהודיים).

קווים מנחים

א. כללי

- מהותנות (התייחסות לתכונת אופי כתכונה מולדת) או יצירת הכללות שליליות גורפות על אוכלוסייה נתונה היא גזענות. מה שנכון לגבי גזענות ככלל נכון גם לגבי אנטישמיות בפרט.
- מאפיין ייחודי של האנטישמיות הקלאסית הוא הרעיון שהיהודים קשורים לכוחות הרשע. תפיסה זו ניצבת בלב-לבן של פנטזיות אנטי-יהודיות רבות, דוגמת הרעיון בדבר קנוניה יהודית שבה "היהודים" מחזיקים בכוח סמוי ומשתמשים בו לקידום סדר יום קולקטיבי משלהם על חשבון אחרים. הקישור בין היהודים ובין כוחות הרשע נעשה גם בימינו: בפנטזיה ש"היהודים" שולטים בממשלות באמצעות "יד נעלמה", שהם מחזיקים בבעלותם את הבנקים, שהם שולטים בכלי התקשורת, שהם פועלים כ"מדינה בתוך מדינה", ושהם אחראים להפצת מחלות (דוגמת הקורונה). כל המאפיינים הללו עשויים לשרת גורמים פוליטיים שונים (ואפילו עוינים זה לזה).
- אנטישמיות עשויה להתבטא במילים, בדימויים חזותיים ובמעשים. דוגמאות לביטויים מילוליים אנטישמיים הן אמירות כגון: כל היהודים עשירים, קמצנים מטבעם או לא פטריטיים. דוגמאות לדימויים חזותיים אנטישמיים הן קריקטורות אנטישמיות המציגות את היהודים בצורה גרוטסקית, כבעלי אף גדול או כקשורים לממון. דוגמאות

למעשים אנטישמיים הן תקיפת בני אדם בשל היותם יהודים, תקיפת בית כנסת, ציור צלבי קרס על מצבות של יהודים או הימנעות מהעסקת אדם או מקידומו בעבודה בשל היותו יהודי.

4. אנטישמיות עשויה להיות ישירה או עקיפה, מפורשת או מקודדת. למשל, האמירה "הרוטשילדים שולטים בעולם" היא אמירה מקודדת בדבר הכוח של "היהודים" והשליטה שלהם בבנקים ובעולם הכספים הבינלאומי. גם הצגת ישראל בתור הרוע האולטימטיבי או הגזמה בוטה ביכולת ההשפעה הממשית שלה עשויות להיות ביטוי מוצפן של גזענות כלפי יהודים. במקרים רבים זיהוי אמירות מוצפנות תלוי בהקשר ובשיקול דעת ומצריך התייחסות לקווים המנחים המובאים כאן.

5. הכחשת השואה או מיזעורה, באמצעות הטענה שרצח העם המכוון שעשו הנאצים ביהודים לא התרחש כלל, או שלא התקיימו מחנות השמדה או תאי גזים, או שמספר הקורבנות היהודים הוא רק חלק זעיר ממספר הקורבנות האמיתית, היא אנטישמיות.

ב. ישראל ופולסטין: דוגמאות לגילויים שהם, על פניו, אנטישמיים

6. ייחוס של סמלים, דימויים וסטריאוטיפים שליליים של האנטישמיות הקלאסית (ראו סעיפים 2 ו-3) למדינת ישראל.

7. הטלת אחריות קולקטיבית על היהודים להתנהלותה של מדינת ישראל, או התייחסות ליהודים, מעצם היותם יהודים, כאל סוכנים של ישראל.

8. דרישה מאנשים, בשל היותם יהודים, לגנות בפומבי את ישראל או את הציונות (למשל באסיפה פוליטית).

9. ההנחה שיהודים שאינם ישראלים, מעצם היותם יהודים, נאמנים בהכרח למדינת ישראל יותר מאשר למדינתם שלהם.

10. שלילת זכותם של יהודים במדינת ישראל להתקיים ולשגשג כיהודים, כקבוצה וכפרטים, בכפוף ובהתאם לעקרון השוויון.

ג. ישראל ופולסטין: דוגמאות להשקפות או למעשים שהם, על פניו, לא-אנטישמיים

(בין אם נסכים עם ההשקפה או המעשה ובין אם לאו)

11. תמיכה בדרישות הפלסטינים לצדק, לזכויות אדם ולמימוש מלוא זכויותיהם הפוליטיות, הלאומיות והאזרחיות, כפי שמעוגן בחוק הבינלאומי.
12. ביקורת על הציונות או התנגדות לציונות כצורה של לאומיות, או תמיכה במגוון הסדרים חוקתיים ליהודים ולפלסטינים בין נהר הירדן לים התיכון. אין זה אנטישמי לתמוך בהסדרים המקנים שוויון זכויות מלא לכל התושבים "בין הנהר והים", בין בצורה של שתי מדינות, מדינה דו-לאומית, מדינה דמוקרטית מאוחדת, מדינה פדרלית או כל צורה אחרת.
13. ביקורת מבוססת-ראיות על ישראל כמדינה, לרבות על מוסדותיה ועל עקרונות היסוד שלה. בכך נכללים מדיניותה ופעולותיה, מבית ומחוץ, למשל התנהלות ישראל בגדה המערבית ובעזה, התפקיד שהיא ממלאת באזור, או כל דרך אחרת שבה ישראל כמדינה משפיעה על אירועים בעולם. אין זה אנטישמי להצביע על אפליה גזעית שיטתית. ככלל, נורמות הדיון התקפות למדינות אחרות ולסכסוכים אחרים הכרוכים בהגדרה עצמית לאומית תקפות גם לישראל ולפלסטין. לפיכך השוואה של ישראל למקרים היסטוריים אחרים, לרבות קולוניאליזם התיישבותי או אפרטהייד, איננה אנטישמית כשלעצמה, גם אם היא שנויה במחלוקת.
14. חרם, משיכת השקעות וסנקציות הן צורות לא-אלימות שכיחות של מחאה פוליטית נגד מדינות. במקרה של ישראל, הן אינן אנטישמיות כשלעצמן.
15. דיבור פוליטי אינו חייב להיות מדוד, מידתי, מתון או הגיוני כדי לזכות להגנה על פי סעיף 19 של ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, על פי סעיף 10 של האמנה האירופית לזכויות אדם או על פי כלים רלוונטיים אחרים. ביקורת העשויה להיתפס בעיני אחדים כמופרזת או שנויה במחלוקת, או כמשקפת "מוסר כפול", אינה אנטישמית כשלעצמה. ככלל, הקו המבחין בין אמירה אנטישמית ואמירה לא-אנטישמית שונה מהקו המבחין בין דיבור בלתי סביר לדיבור סביר.

הצהרת ירושלים על אנטישמיות – שאלות ותשובות

ש: מהי "הצהרת ירושלים על אנטישמיות"?

ת: הצהרת ירושלים על אנטישמיות היא משאב שנועד לחזק את המאבק באנטישמיות. היא כוללת הקדמה, הגדרה וחמישה-עשר קווים מנחים.

ש: מי הם מחברי ההצהרה?

ת: חוקרות וחוקרים מתחום לימודי האנטישמיות ומתחומים קרובים אשר נפגשו, מאז יוני 2020, בסדרה של סדנאות מקוונות שהתקיימו בזמנים שונים והשתתפו בהן אנשים שונים. על ההצהרה חתמו מגוון חוקרות וחוקרים בכירים וראשי מוסדות באירופה, בארצות הברית, בקנדה ובישראל.

ש: למה "ירושלים"?

ת: הקבוצה כונסה במקור בירושלים על ידי מכון ון ליר בירושלים.

ש: למה דווקא עכשיו?

ת: הצהרת ירושלים על אנטישמיות מגיבה ל"הגדרת העבודה לאנטישמיות" – המסמך שאומץ בשנת 2016 על ידי הברית הבינלאומית לשימור זכר השואה (IHRA). "הגדרת ה-IHRA" (כולל הדוגמאות המובאות בה) אינה ברורה ואינה קוהרנטית. יהיו אשר יהיו הכוונות של תומכיה, היא מטשטשת את ההבדלים בין התבטאויות אנטישמיות ובין ביקורת לגיטימית על הציונות ועל מדינת ישראל. חוסר בהירות זה גורם לבלבול ויוצר דה-לגיטימציה של קולותיהם של פלסטינים ואחרים, כולל יהודים, אשר מבקרים בחריפות את ישראל והציונות. כל זה אינו מסייע למאבק באנטישמיות. הצהרת ירושלים מגיבה למצב הזה.

ש: הצהרת ירושלים נועדה אפוא לשמש חלופה להגדרת ה-IHRA?

ת: אכן כן. אנשים בעלי רצון טוב מבקשים הנחיה בשאלת המפתח: מתי אמירה פוליטית על ישראל או על הציונות חוצה את הגבול והופכת לאנטישמית, ומתי יש להגן על הזכות לאומרה? הצהרת ירושלים נועדה לספק את ההנחיה הזו, ולכן יש לראות בה חלופה להגדרת ה-IHRA. עם זאת, ארגונים שכבר אימצו רשמית את הגדרת ה-IHRA יכולים להשתמש בהצהרת ירושלים על מנת להתגבר על חסרונותיה של ההגדרה.

ש: מהי חלולת ההגדרה?

ת: הצהרת ירושלים על אנטישמיות תקפה בין אם הזהות היהודית נתפסת כאתנית ובין אם היא נתפסת כביולוגית, דתית, תרבותית וכו'. היא תקפה גם במקרים שבהם אדם שאינו יהודי או מוסד לא-יהודי נתפסים בטעות כיהודיים (אפליה על דרך הנראות) או מותקפים בגלל קשריהם עם יהודים (אפליה על דרך ההתרועעות).

ש: האם ראוי למשל שממשלות, מפלגות או אוניברסיטאות יאמצו רשמית את הצהרת ירושלים?

ת: הצהרת ירושלים יכולה לשמש לצרכים שונים כגון חינוך, העלאת המודעות לשאלה מתי דיבור או התנהגות הם אנטישמיים (ומתי הם אינם אנטישמיים), או פיתוח מדיניות למאבק באנטישמיות. היא עשויה לשמש גם לתמיכה ביישום חוקים נגד אפליה במסגרת המדדים הקבועים בחוק או בנורמות שנועדו להגן על חופש הביטוי.

ש: האם הצהרת ירושלים אמורה לשמש חלק מ"קוד משפטי של שיח השנאה"?

ת: לא. ההצהרה לא נועדה לשמש כלי משפטי או מעין-משפטי מכל סוג שהוא. היא אינה אמורה להפוך לחוק, ואין להשתמש בה להגבלת המימוש הלגיטימי של החופש האקדמי, בין בהוראה ובין במחקר, או לדיכוי של דיון ציבורי חופשי ופתוח המתנהל במסגרת המגבלות הקבועות בחוקים הנוגעים לפשעי שנאה.

ש: האם הצהרת ירושלים תיישב את כל המחלוקות סביב השאלה מהי אנטישמיות ומה לא?

ת: הצהרת ירושלים משקפת את קולם הברור והמוסמך של מומחים מתחומים רלוונטיים, אבל היא לא תוכל ליישב את כל המחלוקות. שום מסמך על אנטישמיות לא יוכל להיות ממצה לחלוטין או לצפות מראש את כל הדרכים שבהן תבוא האנטישמיות לידי ביטוי בעתיד. בכמה מהקווים המנחים (למשל בסעיף 5) הוצגו דוגמאות פרטיות למקרים כלליים. הצהרת ירושלים נועדה לשמש כלי עזר לחשיבה ולדיון שקול, וככזו היא עשויה להיות משאב חשוב בהתייעצויות עם גורמים בעלי עניין לצורך זיהוי אנטישמיות, כדי להבטיח את התגובה היעילה ביותר.

ש: מדוע עשרה מתוך חמישה-עשר הקווים המנחים עוסקים בישראל ובפלסטין?

ת: זוהי תגובה לדגש שניתן לסוגיה זו בהצהרת ה-IHRA, שבה שבע מתוך אחת-עשרה הדוגמאות מתמקדות בוויכוח על אודות ישראל. זאת ועוד, זוהי תגובה לדיון הציבורי, המתקיים הן בקרב יהודים והן בכלל האוכלוסייה, שממנו עולה בבירור הצורך בהבהרה בשאלת השיח הפוליטי על ישראל או על הציונות: מתי יש להגן על השיח הזה ומתי הוא חוצה את הגבול ונעשה אנטישמי?

ש: מה באשר להקשרים אחרים שאינם נוגעים לישראל ולפלסטין?

ת: הקווים המנחים הכלליים (1-5) תקפים בכל ההקשרים, לרבות הימין הקיצוני שבו האנטישמיות הולכת וגוברת. הם חלים למשל על תיאוריות קונספירציה הטוענות ש"היהודים" אחראים למגיפת הקורונה, או שג'ורג' סורוס מממן מחאות דוגמת Black Lives Matter ואנטיפה כדי לקדם "סדר יום יהודי נסתר".

ש: האם הצהרת ירושלים מבחינה בין אנטי-ציונות לאנטישמיות?

ת: קיים הבדל קטגורי בין שני המושגים. לאומיות, יהודית או אחרת, עשויה ללבוש צורות רבות אך היא תמיד פתוחה לדיון. גזענות ואפליה, נגד יהודים או נגד כל אדם, אינן מקובלות בשום אופן. הצהרת ירושלים מבוססת על אקסיומה זו.

ש: אם כן, האם על פי הצהרת ירושלים אנטי-ציונות איננה אנטישמיות בשום מקרה?

ת: לא. ההצהרה מבקשת להבהיר מתי ביקורת על ישראל או על הציונות (או עוינות כלפיהן) חוצות את הגבול ונעשות אנטישמיות, ומתי לא. ההצהרה נבדלת מהגדרת ה-IHRA בכך שהיא מפרטת גם מה איננו, על פניו, ביטוי אנטישמי.

ש: מהי האג'נדה הפוליטית העומדת בבסיס הצהרת ירושלים בנוגע לישראל ולפלסטין?

ת: אין אג'נדה כזו; זה בדיוק העניין. לחותמים יש דעות שונות בשאלת הציונות ובשאלת הסכסוך הישראלי-פלסטיני וגם בשאלת הפתרונות הפוליטיים האפשריים, למשל פתרון של מדינה אחת לעומת פתרון של שתי מדינות. המכנה המשותף לכולם הוא מחויבות כפולה: מחויבות למאבק באנטישמיות ומחויבות להגנה על חופש הביטוי על סמך עקרונות אוניברסליים.

ש: אבל האם סעיף 14 בקווים המנחים אינו תומך ב-BDS כאסטרטגיה או כטקטיקה נגד ישראל?

ת: לא. החותמים על הצהרת ירושלים מחזיקים בדעות שונות בעניין ה-BDS. בסעיף 14 נאמר רק שחרם, משיכת השקעות וסנקציות המכוונים נגד מדינת ישראל, גם אם הם שנויים במחלוקת, אינם כשלעצמם גילויים של אנטישמיות.

ש: אם כן, איך אפשר לדעת מתי פעילות של BDS (או כל צעד אחר) היא אנטישמית?

ת: לכך בדיוק נועדו הקווים המנחים הכלליים (1-5). במקרים מסוימים ברור כיצד יש להחיל את הקווים המנחים ובמקרים אחרים לא. גם כאן, כמו בכל צורה של גזענות או אפליה, להקשר יש תפקיד מרכזי. זאת ועוד, יש לקרוא כל אחד מהקווים המנחים לאור הקווים האחרים. לפעמים צריך להפעיל שיקול דעת. חמישה-עשר הקווים המנחים נועדו לעזור לאנשים להפעיל את שיקול הדעת הזה.

ש: בסעיף 10 בקווים המנחים נאמר כי "שלילת זכותם של יהודים במדינת ישראל להתקיים ולשגשג כיהודים, כקבוצה וכפרטים, בכפוף ובהתאם לעקרון השוויון" היא אנטישמיות. האם אמירה זו אינה עומדת בסתירה לנאמר בסעיפים 12 ו-13?

ת: אין שום סתירה. הזכויות הנזכרות בסעיף 10 נוגעות לתושביה היהודים של המדינה, יהיו אשר יהיו חוקתה או שמה. סעיפים 12 ו-13 מבהירים כי על פניו אין זה אנטישמי להציע מערכת שונה של הסדרים פוליטיים או חוקתיים.

ש: בקצרה, מה יתרונה של הצהרת ירושלים על הגדרת ה-IHRA?

ת: להצהרת ירושלים כמה יתרונות, ובהם:

- הצהרת ירושלים נכתבה אחרי שנים של מחשבה ודיון בתגובה על הגדרת ה-IHRA, ולכן היא בהירה ולכידה יותר ורגישה לדקויות.
- הצהרת ירושלים מגדירה לא רק מהי אנטישמיות אלא גם מה על פניו אינו אנטישמי בהקשר של ישראל ופלסטין. זוהי הכוונה נדרשת שהגדרת ה-IHRA אינה מספקת.

- הצהרת ירושלים מבוססת על עקרונות אוניברסליים, ובשונה מהגדרת ה-IHRA היא יוצרת זיקה ברורה בין המאבק באנטישמיות לבין המאבק בצורות אחרות של גזענות ואפליה.
- הצהרת ירושלים פועלת ליצירת מרחב לדיון כן ומכבד בסוגיות קשות, לרבות השאלה המטרידה בדבר עתידם הפוליטי של כל תושבי ישראל ופלסטין.
- מכל הסיבות הללו, הצהרת ירושלים משכנעת יותר, ובמקום לייצר מחלוקת היא שואפת לאחד את כל הכוחות במאבק רחב ככל האפשר נגד אנטישמיות.